

Fig. 1. Ballum. Ydre, set fra øst.

El. M. 1955

BALLUM KIRKE

TØNDER-HØJER-LØ HERREDER

Kirken, der 1514 omtales som viet *S. Nicolaus*¹, betalte 8 skilling engelsk i cathedralicum og på reformationstiden 4 skilling engelsk i procuratio (sml. p. 1025). 1216 fik Ribebispen, til hvis arkidiakonat kirken lå, bekræftelse på henlæggelse af indtægten af kirkerne i Tønder og Ballum til to nyoprettede præbender². Ved reformationen kom kirken under kongen, men 1661 erhvervede Hans Schack patronatsretten³, og kirken hørte derefter under grevskabet Schackenborg, indtil den overgik til selveje 1. oktober 1931. Siden 1921 har Ballum og Skast haft fælles præst.

Under svenskekrigen led kirken meget. I et bønsskrift til kongen 1654 om hjælp til kirkens istandsættelse anføres, at svenskerne havde brugt kirken som forsvarssted og haft kanoner i tårnet³³.

Til en sten i kirkemuren med mærker som efter fem fingre er hæftet det vanlige *sagn*, at en kæmpe fra Rømø skal have kastet den efter kirken⁴. — Om søndre tvåbenhus meddeler pastor Fr. Blechingberg 1754⁵ det *sagn*, at det skal »være obbyggt for Rang-

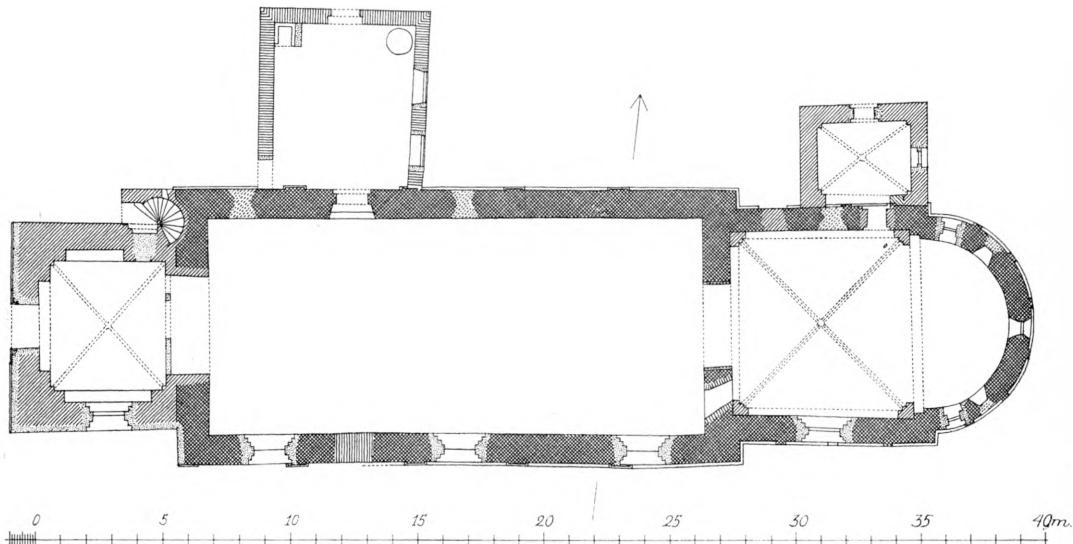

Fig. 2. Ballum. Plan 1:300. Målt af John Petersen 1956.

Disputes eller anden misforstaaelses Skyld af en Frue ved Navn Maria, boende paa Bovens Mark, da liggende til Ballum Sogn, som det nu hører til Schads [d. e. Skast] Meenighed, hvis Kirke hun omsider skal have ladet bygge«. Angående våbenhusets anvendelse til skole, se p. 1406. Angående et til gravsten nr. 4 knyttet sogn, se p. 1416.

Kirken ligger helt mod nordvest i sognets bebyggede del og i det byafsnit, som bærer navnet Vesterende-Ballum⁶. Den store kirkegård hegnes af kløv- og kampestensdiger, der flere steder i nord og vest er brudt af bebyggelse fra ældre tid. Foruden adskillige mindre åbninger i syd, vest og nord findes der tre murede portaler, en med køreport og fodgængerlåde i øst (nær nordhjørnet), en lignende i vest (nær sydhjørnet) og en med fodgængerlåde i selve sydøsthjørnet; den førstnævnte, muret af store, røde sten i krydsskifte på kampestenssyld, er sikkert ældst, fra renæssancetiden; den har falsede, uregelmæssigt rundbuede åbninger, svungne gavlkonturer med skorstensagtige kamtakker og blydækket sadeltag; den tilsvarende portal i vest (fig. 5), har rundbuede åbninger og er af en lignende sten som vestportalen, mens den øvre del ligesom fodgængerportalen i kirkegårdens sydvesthjørne er muret af små, røde sten; portåbningerne har tremmelåger af træ, fodgængeråbningerne har drejekors; portalerne i øst, vest og sydøst omtales første gang i regnskaberne henholdsvis 1652, 1654⁷ og 1863⁸, en $\dagger$ nordre nævnes 1655⁷ (sml. riste).

$\dagger$ Kirkeriste nævnes 1655 i nord⁷, 1735 i øst og vest⁹.

Kirken består af apsis, kor og skib fra romansk tid, sakristi og tårn fra gotisk og et nordre våbenhus fra renæssancetiden; et søndre våbenhus og en tagrytter er forsvundne. Orienteringen har afvigelse til nord.

Bygningens romanske del er opført i to tempi, først apsis og kor med triumfmur, som var inddraget under kortaget, dernæst skib; alle tre bygningsafsnit har ensartet profileret sokkel af granit (p. 1132, fig. 38) og derover et skifte *granitkvadre*; byggematerialet er i øvrigt *rhinsk tuf*, der i skibet synes stærkt blandet med røde *munkesten*, (27—28 × 12,5—13 × 8—9 cm); skibets gesimsfrise synes helt af tegl. I korets overvægge, som dækkes af et ganske tyndt pudslag, og i triumfgavlens østside er tuf'en formuret i 8—10 cm tykke skifter med smalle fuger, der er indtrykket foroven og i venstre side; gavlens vestside er støbt i ret tynde lag af håndstore kampesten, der ligesom de kampesten, som ses i skibets murkrone, er *havsten*.

Apsiden er ved seks lisener delt i syv rundbuede blændinger; lisenerne har retkantet forlæg i den profilerede sokkel og højt postamentled; i buernes vederlagshøjde er der et svagt markeret kragbånd og over dem en gesimsfrise af krydsende rundbuer. Af apsidens tre oprindelige vinduer er det midterste åbent, de to yderste står som indvendige nicher (jfr. kalkmalerier); i blændingsfelterne nærmest koret er der brudt fladbuede, falsede, nu tilmurede vinduer. —

Hver af korets langmure er forneden delt af tre lisénstumper, hvoraf i alt fald de nordre har postament som apsidens, men lisenerne standses her af en horisontal rundstav i højde med apsisblændingernes vederlag. Langmurenes øvre del optages af en lang, lav blænding afsluttet med en rundbuefrise; det rundbuede stik over nordmurens tilmurede vindue deler blændingen i to halvdele, idet stikket når helt op til rundbuernes vederlag (blændingens sål ligger i højde med vinduets vederlag). Vestligt i nordmuren er der en sokkelbrydende, vistnok rundbuet præstedør (ca. 200 × 80 cm), der er tilmuret i gotisk tid.

Det lidt yngre skibs langmure (højde over sokkel ca. 7 m) er delt i fem felter af fire lisener, der har selvstændig granitsokkel (p. 1132, fig. 39—40) direkte over hovedsoklen. Lisenerne, hvoraf sydsidens kun er brudstykker, er ført op til, men er uden forbindelse med den gennemløbende rudefrise (sml. DK. Maribo p. 18, fig. 7). Mens hverken apsis eller kor og de dermed samtidige østhjørner af skibet har endelisener, tyder en lisénsokkelkvader i skibets sydvesthjørne på, at sådanne tidligere har været at finde på skibets vesthjørner¹⁰. Skibets døre, af hvilke den søndre er tilmuret, sidder i det andet blændingsfelt fra vest; den nordre er fladbuet med udvendigt spejl, hvis omsluttende stik

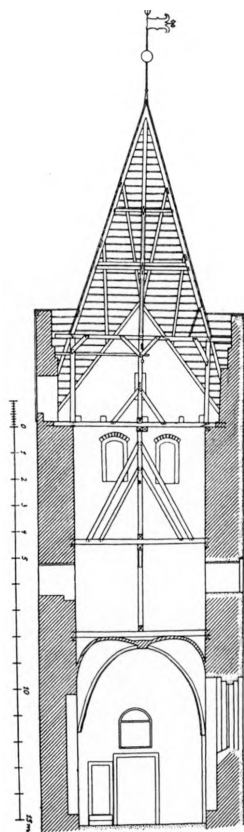

Fig. 3. Ballum.
Tårn. Snit, set mod øst.
1:300. Målt af Mette
Pihler 1956 (p. 1405).

Fig. 4. Ballum. Ydre, set fra nordøst.

El. M. 1955

af tuf og tegl snarere må kaldes fladbuet end rundbuet. Kun to af nordsidens vinduer skimtes gennem pudsen, sydsidens er omdannet.

Triumfmurens taggavl (sml. ovfr.) indtil korets taglinie er som nævnt samtidig med koret, hvorimod forhøjelsen hører sammen med skibet ligesom den vestre taggavl. Korets østgavl med stigende rundbuefrise er fra forrige århundrede, men gengiver muligvis ældre forhold.

Indre. Apsiden, der dækkes af et halvkuppelhvælv af tuf, har umiddelbart under vinduerne (ca. 1,5 m over nuv. guld) et horisontalt bånd, som vistnok er et simpelt udkraget skifte; apsisbuen er falset. Den høje triumfbue har hulet (eller skråkantet) granitsokkel og enkle, tykt overpudsede kragbånd (med udsparring for korbuebjælke); skibets romanske loftsbjælker er bevaret.

Romanske ornamentsten. I tårnets sydmur ses en omtrent kvadratisk granitkvader (ca. 40 cm) med en dobbeltvolut. En ligeledes reliefhugget, 180 cm lang kvader, der ved et brud er delt i to, blev 1956 udtaget af samme mur; sidstnævnte, som må skønnes at være en dørkarmsten, har på tø sider (tværsnit som en ligebeinet, retvinklet trekant) ni rundbuede arkader.

Ændringer og tilføjelser. Formentlig omkring 1400 fik koret et krydshvælv med spidse skjoldbuer, profilerede ribber (rundstav med skarp ryg) og rund slutsten.

Fig. 5. Ballum. Kirkegårdsportal i vest (p. 1402).

El. M. 1955

Sakristiet på korets nordside er middelalderligt, af munkesten i munkeskifte; flankemurene har dobbelt savskifte, og et lignende findes i fodlinien for taggavlen, hvis dekoration er af Tørninglen-type med fem højblændinger. Det indre, som har krydshvælv med kvartstens ribber, har samtidig dør til koret; den rundbuede dør til kirkegården er fra 1738 ligesom vinduets nuværende form¹¹. Blechingberg⁵ beretter, at der »fra Arrilds tid er bleven skriftet og endnu bliver skriftet« i sakristiet, som 1857 kaldtes »Skriftestolen«¹².

Tårnet (fig. 3), af Tørninglen-type, er opført af munkesten i munkeskifte, men stærkt om- og skalmuret i syd og vest, sidst 1956. Tårnrummet, der har spidse, skjoldbuelignende vægblændinger (begyndende 40 cm over nuv. gulv) til de frie sider, krydshvælv med kvartstens ribber og spids arkade til skibet, var indtil 1862 udskilt fra dette ved en tre alen høj bræddevæg og indrettet til materialrum med *kalkkule*. Året efter indrettedes det til våbenhus og forsynedes med en skillemur i tårnarkaden og en vestindgang med halvsøjler og jernvindue⁸. Fra tårnrummet var der tidligere adgang til trappen i nordvest, men nu er der en udvendig dør i trappehusets vestside; trappen, der er noget indhugget i skibets romanske vestgavl, har rund spindel, loft af fladbuede, ud-

kragede binderstik og fladbuet, falset overdør til mellemstokværket; i dettes halve højde er der en række radiære bomhuller, og tilsvarende findes lige under gavlenes fodlinie. Klokkestokværket, hvis syd- og vestmur er fornyede, har i nord og øst et fladbuet, falset glanhulpar. De to urørte taggavles blændingsdekoration svarer helt til sakristiets; gavlenes brandstænger er fjernet siden 1932¹³.

Nordre våbenhus er i sin nuværende form efterreformatisk; materialet er store, røde sten i krydsskifte; i den glatte nordgavl, som antagelig stammer fra reparation efter stormskade 1865⁸, er der en fladrundbuet dør, i øst to vinduer og i vest en dør, alle af nyere dato. Tilbygningen, som 1616 kaldtes »den nørre Schreffuulse«¹⁴ og 1627 »den Nør skrøvs«⁷, tjente indtil 1863 som våbenhus, opbevaringssted for begravelsesrekvisitter samt til blystøbning (i nordvesthjørnet findes en senere indføjjet *blystøberkamin*), men nævnte år indrettedes det helt til materialkammer (sml. tårnrum) og forsynedes med en kalkkule i nordøst.

†*Søndre våbenhus*, der lå lige over for det nordre, og som var en del mindre end dette⁵, blev nedrevet 1859¹⁵. Søndre »skrift«, hvori kirkens materialer opbevaredes, blev 1656 på begæring bevilget dannemand Andreas Thomsen, Ballum (sml. epitaf), da kirken ikke selv behøvede samme kapel, og da A. Th. har gjort temmelig forstærkning til kirkens vedligeholdelse¹⁶. 1703 og 1705 kaldes bygningen henholdsvis søndre skrifte og våbenhus¹⁷, men sandsynligvis var den allerede på dette tidspunkt indrettet til *skole* for hele sognet, fra 1740 kun for nr. distrikt⁵. En skorsten blev opsat 1723¹⁷, en kakkelovn 1741⁹. Senere benyttedes bygningen til »Grandestue«¹⁸ for sognets beboere, og som sådan omtales den 1855⁸.

†*Tagrytter*, 1703¹⁷ kaldet »Stillems-huset« (sml. †messeklodder p. 1412), beskrives 1754⁵ som et firkantet, med bly belagt skjul eller lidet tårn på tre oprejste stange, samme skjul synes at være fire alen høj fra nedentil til spidsen, foruden den derpå værende »pæl og knab«, den sidste af kobber og snildere i skabning end de omtalte fire nederste på det andet tårn (sml. tårnets †brandstænger, p. 1406). Tagrytteren, der har efterladt sig spor i korets tagværk (sml. også klokkestokshuller i hvælv), var formentlig gotisk som dette; 1865 blev tagrytteren nedtaget¹⁹.

Tagværkerne er alle af eg og samtidige med de respektive bygningsafsnit med undtagelse af korets, der hører sammen med hvælvslagningen. Apsidens er lidt ændret, og skibets (fig. 6), af type som Roager (p. 1171, fig. 4 c), er i gotisk tid (før tårnets opførelse) suppleret og forstærket på sindrig måde. Spirkonstruktionen (fig. 3) er typisk for tårne af Tørninglen-type.

Tårnet står i blank mur, resten hvidkalket; blytage, på våbenhuset dog tegl. De flad- eller fladrundbuede vinduer har jernrammer i skibet, trærammer i de

Fig. 6. Ballum. Skibets romanske tagværk med den omfattende gotiske afstivning (p. 1406).

N. E. 1955

øvrige afsnit. Gulve af træ i stolestader og sakristi, i øvrigt af gule fliser og mursten, i tårnet suppleret med nogle kalkstensfliser. Hvælvene er hvidkalket med gule ribber; skibets grå- og blåmalede »bjælkeloft« er ophængt under de romanske bjælker.

Vindfløj på tårnet, af kobber og med udstanset årstal 1839; selve fløjen er lavet af ny 1839, men efter den *†*fløj, som bar årstallene 1699 og 1790; stang og kugle stammer fra den ældre²⁰. O. 1628 blev en *†*fløj nedtaget⁷ og en ny med stang og kugle forarbejdet²¹.

†Solskive, nedtaget og malet 1628—29⁷.

KALKMALERIER

I apsiden, i dens vinduer og på apsisbuen findes senromanske kalkmalerier²² fra o. 1250 eller lidt senere. Noget er ødelagt ved gennembrydningen af de to sekundære vinduer (p. 1403), andet ved indsættelsen af et anker 1902²³. Kalkmalerierne omtales tidligst i regnskaberne 1846¹², hvor det siges, at dekoratio-
nerne på muren bag alteret ikke tager sig godt ud; 1896²⁴, ved apsidens istand-

E. L. 1936

E. L. 1931

Fig. 7—8. Ballum. Kalkmalerier. 7. Apsidens apostelfrise, detalje (p. 1408).

8. Madonna i solgisel samt yngre indvielseskors (p. 1408).

sættelse, opdagedes apostelrækken. Engang efter 1900 er væggen blevet overkalket tilligemed malerier på korets og skibets vægge (jfr. ndf. og under *†*epitafier). Apsismalerierne genopdagedes 1922, afdækkedes 1931 og restaureredes 1936 af Egmont Lind, ved hvilken lejlighed de to romanske vinduer åbnedes som nicher indvendig, og decorationen her konserveredes.

Apsidens malede motiver er de samme som i de andre sønderjyske kirker, hvorfra der kendes apsis-malerier, og fra samme tid, *†*Starup (Haderslev amt p. 425 f.), *†*Hviding (p. 1139 f.) og Broager (Sønderborg amt): Kristus tro-nende i mandorla, omgivet af evangelisttegnene og flankeret af to eller tre fi-gurer, her Maria og Johannes samt to andre, bag Maria en bisp uden glorie (muligvis kirkens værnehelgen), bag Johannes en ubestemmelig skikkelse. I vindueshøjde en apostelfrise (fig. 7), af hvis betegnelse kun navnene på Petrus, Jacobus og Bartholomæus var bevaret. I de to nyåbnede vinduer var der me-dailloner med hoveder, alt ledsaget af smukke bladornamenter. Af de frem-dragne billeder konserveredes og istandsattes kun de seks apostelfigurer på hver side af midtvinduet, samt motiverne i vinduessmigene. — Under apsis-dekorationen, der var malet på et tyndt lag hvidtekalk, lå en ældre, ubestem-melig dekoration direkte på pudslaget.

På korbuens vanger afdækkedes 1931 i nord inderst på pudslag et ind-vielseskors, herover, på et hvidtekalklag, en sengotisk Madonna i solgisel (fig. 8), hvorover der atter lå et indvielseskors (fig. 8). Overhvidtet.

Fig. 9. Ballum. Indre, set mod øst.

N. E. 1955

På sydvangen afdækkedes sparsomme rester af en helgenfigur i lille målestok, delvis sværtet af os fra en olielampe, fra hvis ophængningskrog hullet i muren endnu konstateredes. Maleriets bevaringstilstand var i øvrigt så ringe, at man lod det overhvidte.

På korets vægge konstateredes 1896²⁵ kalkmalerier »rechts und links neben dem Chorgewölbe«, »Engelfiguren in terrakotta mit Gloriole« (kronik). 1888²⁵ nævnes kalkmalerier på skibets nordvæg, og der omtales et våben, der skal have tilhørt en i Ballum i 1400'rne død adelsmand (jfr. *†epitafier* p. 1415); det siges at være overkalket 1732. Ved eftersøgning 1888 fandtes på nordvæggen, ca. 5½ m fra kormuren, to meter over gulvet og strækkende sig op til loftet en engel i bryststykke med udbredte vinger (1,50 m) »som bærer af hele fremstillingen«; ved siden af hver vingspids en basunblæsende engel. Over disse var der to englefigurer, den ene med sværd og vægt, den anden støttende sig til en rulle. Herover igen to basunblæsende engle og øverst en figur med nøgen overkrop og sværd i (ved?) venstre side. Formodentlig har det drejet sig om en dommedagsfremstilling.

Fig. 10. Ballum. Maleri på alterbordsforside (p. 1410).

N. E. 1955

INVENTAR

Alterbord, middelalderligt, muret, bagsiden fri, men pudset, de andre sider dækket af panel. Alteret har været viet S. Nicolaus og jomfru Maria, thi i en *helgengrau* fandt man, da altertavlen fornyedes, et **relikviagemme*²⁶, en rektangulær blyæske af en godt 1 mm svær blyplade, 9 × 7,3 cm og ca. 3 cm høj, ligesom låget overklippet i de fire hjørner og vinkelbøjet. På låget indridsede minuskler: »S(an)c(t)i nikolai / S(an)c(t)æ Virgin(is)«. I æsken en lille, rød, spids silkekalot, firdelt af lodrette sømme i reliefbroderi med guldtråd og knude foroven. I kalotten indstukket en knoglestump; desuden findes syv afrevne tøjstumper, sikkert silke, i grønt, gult, rødt, brunt, hvidt og to stykker vistnok i dekomponeret rødt. På Schackenborg.

Alterbordsforside med profilramme og eet stort maleri (fig. 10), fra første halvdel af 1600'rne, Kristi besøg hos farisæeren, og synderinden der salver hans fødder og aftørre dem med sit hår, kopi efter Marten de Vos gennem kobberstik 1592 ved Raph. Sadeler. Gode, kraftige, stærkt brogede farver; især Kristi ansigt noget overarbejdet. Forneden mod nord versalindskrift: »Luc. 7. v 36. Hende skal mange synder tilgives« etc. på latin. Istandsatt 1926 af Niels Termansen.

På *†alterklæde*, af rødt fløj, skænket af grev Otto Didrik Schack, død 1741, fandtes Schacks våben broderet⁵.

Altartavle, tidligere med årstallet 1801²⁷ (ell. 04), i enkel klassicistisk stil med glatte sidepilastre, der 1924 forsynedes med høje postamenter; samtidig blev topstykket, Jahve i stråleglans, erstattet af et fyldingsbrædt med fire rosetter, og et maleri af Larsen Stevns, Kristus og synderinden (hvem vil kaste

N. E. 1955

N. E. 1955

Fig. 11—12. Ballum. 11. Sygekalk 1745 og vinflaske (p. 1411). 12. Alterkalk 1733 (p. 1411).

den første sten?), indsattes i storstykket. Maleriets farver er ret medtagne, og mørke pletter er slået igennem.

†*Altertavle*, 1790 omtalt som stærkt forfalden²⁸, var ifølge Abildgaard²⁹ en gotisk tavle med »Slaugdørre«, »fuld af Billeder kunstig udhugne«; eet af »Billederne« forestillede Marias himmelkrøning, »en aldrende, siddende Mand ... ved hans høire Side et kroned Qvinde Billede med udslaget Haar«.

†*Mariatavle*(?). I ærkedegnens dagbog 1514 omtales den hellige jomfru med »et Sjæpel« [krans ell. krone]¹.

Altersølv. Kalk (fig. 12) 1733³⁰, 25 cm høj. Krucifiks forsvundet. Tønder bystempel og W T i oval for Tønderguldsmeden Wilh. Tim (Bøje 2836). Stor *disk*, 18 cm i tv., uden kors, men med graveret Gudslam og blodet vældende fra brystvunden i en kalk. *Oblatæske* af plet. Inventariet 1807 omtaler en †*oblatæske* af strå³¹. *Vinkande* 1930. 1514 havde kirken tre †*kalke* med †*diske*³², een †*monstrans*, to †*sølvskåle*, en forgyldt †dåse af kobber (ciborium(?), jfr. Hjerpested p. 1393) samt et †*vaskefad* af malm⁵.

Sygekalk (fig. 11) 1745⁹, 17,2 cm høj, omtrent svarende til Emmerlev kalk nr. 2 (p. 1377) og med samme indskrift og stempler (Bøje 2844). *Disk* med cirkelkors, uden stempler. *Vinflaske* (fig. 11) af glas, vel samtidig med kalken.

Alterstager. 1) Gotiske, fra sidste halvdel af 1500'rne, med ret rig ringprofilering på det meget tynde cylinderskaft; næsten ens fod- og lydeskåle af vanlig sengotisk form; tre ben endende i dyrepoter. Kun 30,5 cm høje. 2) Barokke, 1648, med glidende profiler på de dybe fod- og lydeskåle og stor skaftkugle; spor efter tre ben. På den ene stage indprikket: »Catrina Peters Anno 1648«, på den anden: »Peter Nilsen R M B V / sines olders 98 iar« med versaler. Godt 40 cm høje. Dødegave fra hustru og arvinger³³.

†*Messehageler.* Inventariet 1654 omtaler en rød og en grøn¹⁷. 1754 var hagelen af fløjlm med »Guld Takker« og broderet krucifiks samt »dend halve Stiern om Hovedet« af massivt sølv⁵.

To †*messeklodder* hang i den 1865—66 nedrevne tagrytter på koret (heraf dennes navn, jfr. p. 1406, af stillemesse³⁴).

Alterskranke, halvrund, med træbalustre, nyere. Efter Sr. Mænsches kvittering betales 1732 5 rdl. til det nye †gitterværk for alteret, som Hans Jorgen gjorde⁹; det afløstes o. 1863⁸ af en skranke med poleret gelænder.

Døbefont (fig. 13), romansk, af sort Namur-kalksten, et belgisk importstykke, ret nøje svarende til Højer (p. 1037 med lit.henvisn.). Kummens ydre tværmål er 96—97 cm, det indre ca. 70. I felterne mellem de fire fremspringende menneskehoveder ses: 1) drage, forfølgende 2) kentaur, som med pil på bue sigter mod forfølgeren, 3) løve med hale over ryggen og endende i to akantusblade og 4) ubestemmeligt dyr med knude på halen. Indtil 1861 var fonten indvendig beklædt med »4re til hinanden naglede, tynde Kaaber-Plader«³⁵. 1957—58 underkastedes fonten en gennemgribende istandsættelse af billedhugger Vitus Nielsen; ved denne lejlighed viste det sig, at store dele var fornyet i sortmalet cement, kun een af småøjlerne var intakt, plinten manglede tre hjørner og profilerne var overalt stærkt forvitrede. Ved restaureringen fjernedes desuden en 12 cm tyk cementforing i kummen. De manglende dele nyhuggedes i Namur-sten, og fonten, der tidligere havde stået nordvest for alteret (jfr. †fontehimmel) og senere omtrent midt i korgulvet, anbragtes nu på en blyplade smst.

Dåbsfad, glat, af messing, formentlig det, der anskaffedes 1860³⁶. En *tinskål* købtes 1747³⁷. *Dåbskande* 1830, af tin³¹.

†*Fontehimmel* beskrives 1754⁵ som en fuldkommen høj og anselig dækkelse, der ved stærke stange hænger ned fra den halve hvælving, som er omkring og over altergulvet. På frisen, over det ottekantede »Deckel« læstes: »Latet de Kindercken tho mi Kamen« etc. Forsvundet 1906²³.

Korbnekrucifiks 1896, fra I. Mayers kgl. hof-kunstanstalt, München (kronik).

Prædikestol med reliefskåret årstal 1600, af Tøndertype, på syv fag, af hvilke de tre springer frem som karnap. Reliefferne, der ikonografisk står dem i Højest nær, forestiller: 1) bebudelsen (fig. 14), 2) fødselen og forkyndelsen for hyrderne, 3) dåben, 4) korsfæstelsesgruppe, 5) opstandelsen, 6) himmelfarten og

Fig. 13. Ballum. Døbefont (p. 1412).

N. E. 1955

7) dommedag. De vanlige reliefindskrifter³⁸ står i postamentfelterne, f.eks. under felt 1: *Ecce virgo concipiet et pariet*. Opgang gennem triumfmuren, opgangspanel i koret opsat 1924. Samtidig himmel af vanlig type. Stolen står nu med sekundære farver (mørkebrun, blå, hvid), men brugen af de fra andre stole velkendte forskellige træsorter viser, at den oprindelig har stået med partiel staffering³⁹. Stolen er placeret så nær skibets væg, at dommedagsfeltet er utilgængeligt.

Stoleværket (sml. fig. 9), der er smukt og ensartet, blev fornyet 1738¹¹; 1868 ønskedes »træhovederne« på stolene (dvs. på gavlene) borttaget og i stedet anbragt en lille bue i lighed med dem over lågerne⁸. Lys, blå maling fra 1824, med lidt rødt og cirkelfelt med varierende, rødmaledede motiver på gavlene. 1694 gjorde snedker Hans Iversen et sprinkelværk oven på den nederste kvindestol, »for at formeene de fattige at henge qwinderne med hænderne ofuer hofuedet«¹⁷. I skibets nordøst- og sydvesthjørne er der en *lukket stol*, begge med enkle fyldinger forneden og skydevinduer med glastruder foroven. I den sidstnævnte stol sidder et stykke renæssancepanel med ottekantet fyldning flankeret af slyngbånd og med symmetrisk blomst i den smalle frise.

Pulpiturer. Skibet domineres af to smukke barokpulpiturer, et langs vestvæggen fra 1692¹⁷ (kun en stump bevaret efter orglets anbringelse), og et langs

nordvæggen fra 1734⁴⁰ med den for 1700-tals panel karakteristiske façade og kraftigt, gennembrudt nedhæng af S-bøjler. Staffering som stolestaderne og fra samme tid, søjlerne marmorerede. I felterne er der afdækket smukke blomster-motiver på grågrøn baggrund af samme art som i flere af amtets kirker (bl.a. Rømø). Nordpulpituret »indskrænkedes« 1861⁸, og vestpulpituret erstattedes til dels af orgelfaçaden, der er samtidig med *orglet*. Dette leveredes 1880²⁴ af Marcussen og søn, Åbenrå, har 11 stemmer, manual og pedal.

Pengeblok, 1700'rne, jernbundet, med beslag til tre ðhængelåse. 115 cm høj.

Klingpung som Højers (p. 1042), men uden indskrift, posen fornyet 1842⁴¹.

†*Kollektfad*. Inventariet 1807 nævner en træstol »med et lidet Tinkop udi« til at sætte for kirkedøren ved »Collectindsamling«³¹.

Salmenummertavler, fire enkle, sortmalede, de to ældre til at skrive på med kridt, de to nyere til hængetal.

To præsterækketavler, den ene fra 1865³⁶, den anden nyere.

Kristnsfignr, gipsafstøbning efter Thorvaldsen, på sydvæggen.

To Lysekroner 1896 (Gebr. Stoffregen, Hannover). †*Lysehylde*. 1897 anbragtes en lysehylde til gravlys med votivskjolde i koret (kronik).

Kirkeskib, tremastet fuldrigger, 1858⁸. I skibet.

Tårnur med skive i nord og årstal 1921. Tidligst nævnt i regnskaberne 1627⁷, da det repareredes²¹. Blechingberg meddeler⁵, at der på skiven stod 1714, og at værket, der var mærket B V B samt med et bomærke, dette år fornyedes af en mester i Emmerlev. 1851 betegnes det som ubrugeligt⁸. Hovedrepareret i ny tid.

Klokker. 1) 1709, kaldet tolvklokken⁵, støbt af Joh. Asmussen, Husum. Over og under Schackenborgs våben versaler: »H. Hans greve af Schack til Schackenborg, herre til Gram oc Brinck, ridder. — H. Peder Brodersen sogne præst, kirckevergere Andres Terp, Detlef Henriksen. Iohan Aamussen me fecit Husum anno 1709«. Frise af stående akantusblade over spinkelt bladværk med frugt-bundter. Pelikan, englehoved i laurbærkrans, korsfæstelsesgruppe. Tvm. 100 cm. 2) 1781, af Bart. Beseler, Rensborg. »Soli deo gloria. Hr. Hans greve von Schack. — Iuraten Peter Thomsen u. Paul Detlefsen. — Me fudit Bartold Ionas Beseler Rendsburg 1781«. Dobbeltfrise med bladværk, muslingeskaller og guirlander, bladværk om slagringen. Tvm. 96 cm. — Ved klokkeafleveringen 1917 byttede Ballum klokke nr. 2 med en fra Abild, men fik senere sin egen klokke tilbage (kronik).

†*Klokker*. 1616 nævnes store og lille klokke; den store blev »smedet færdig« i Husum¹⁴. Af indskriften på den lille har både Abildgaard⁴² og Blechingberg⁵ givet en afskrift, hvoraf fremgår, at denne har været med så dårligt støbte minuskler, at den var ulæselig.

†*Messeklokker*, se p. 1412.

GRAVMINDER

(†) *Epitaf.* O. 1653. Opsat af birkedommer Andreas Thomsen, »med Billedhugger Arbejde af Marmor og Alabast« og et (endnu bevaret) maleri på kobber af A. T. og hustru stående på hver side af et krucifiks og herunder tre sønner og fem døtre.

Over maleriet læstes i to felter: »Sr.

Andreas Thomsen, Kongl. Majest.

Tolder och foget udi Ballum. Ætatis

Suæ 44. — Gye Anderres Thomsens.

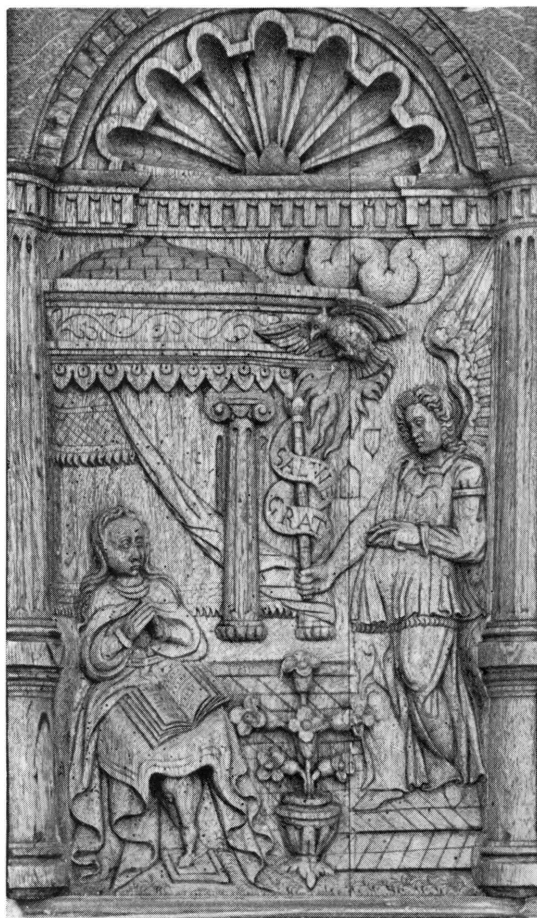
Ætatis suæ 45 J.«, hvorved malede våben, hans »Fortuna i sædvanlig Positur«, hendes »3de Roser i en Boqvæt«. Under maleriet var der et felt med religiøs indskrift. Epitafiet hang 1754 på skibets sydvæg mellem »2de Vindver«⁵; maleriet er opsat i tårnrummet. Muligvis har epitafiet oprindelig haft plads på skibets nordvæg, hvor der har været afdækket en kalkmalet dekoration, der havde tjent som indramning af et epitaf.

†*Epitafier.* 1) O. 1498. Kalkmalet. Ifølge Blechingberg⁴³ (og efter ham Abildgaard⁴²) over Jørgen Juul til Brinck og hustru (jfr. †gravsten 1). På væggen, lige over for prædikestolen, var malet J. J.'s og hustrus våbener, det ene med en ørn, det andet med en enhjørning [Skram], samt en indskrift, der meddelte, at fru Bege »døde 1. Dag for St. Jørgens Dag Ao. 1498«.

2) Middelalderligt. Ifølge Blechingberg⁴³ stod »inden i Kirken over Døren [d. e. norddøren] med sorte Bogstaver: hic jacet Olaus Staverschou orate pro eo« (»her ligger O. S., beder for ham«); forsvandt ved pulpiturets opførelse 1734 tilligemed »et Tin Skildt omtrent ½ alen høj og ventelig med hans Vaaben paa«.

Gravsten. 1) Romansk, af granit, trapezformet med affasede hjørner ved hovedenden, 165 × 44—33 cm, skriftløs, med bølgeranke i relief. Indsat som sokkel i tårnets nordmur.

2) Sidste halvdel af 1600'rne. Helt udslidt indskrift. Foroven opstandelse, forneden dødssymboler, i hjørnerne englehoveder, udslidt ranke ved lang-

N. E. 1955

Fig. 14. Ballum. Prædikestolsfelt (p. 1412).

siderne. Blåsort kalksten, 205 × 87 cm. Uden for Kirkens vestindgang. Måske identisk med den af Blechingberg⁵ omtalte »blaa« gravsten »paa Hoved Gangen lige for Kirke Døren« [d. e. norddøren] over Jens Hansen Kier, f. i Ringkiøbing, forældre M. Hans Hansen Kier og Karen Jens Datter, »som i Hafs-Nød satte Livet til den 12. Oktober 1662«.

*3) O. 1714. Iørgen Erkhsen af ...nsmarg, »Schipper«, d. 19.(?) juli 1714 i sin alders 44. år, og hustru, Maren Iørgens, d. □; »lefvede tilsammen et fornøylig egteskab udi 12 Aar« (een søn, fire døtre), samt datteren Iahanne, d. 23. febr. 1718. Hvidlig kalksten, 178 × 115 cm; udstyr som nr. 1 i Spandet (p. 1192). I Tønder museum (nr. 8) siden 1924. Har ligget ved Ballum sluse, proveniens usikker, muligvis fra Emmerlev.

4) O. 1750. Med udslidte personalia, men med det samme relief af »menneske-høsten«⁴⁴ som på maleri og gravsten i Mjolden (p. 1454, 1456, jfr. også Højer p. 1045). Hvidgrå kalksten, delvis jorddækket. Ved østdiget.

5) O. 1772....edersen Lund i Vester... 89 år ... Kirsten ..., d... okt. 1703, 86 år... »her hos dieres kiere børn«, ungkarl ...edder Nissen Lund, d. 7. maj 1689, 30 år, Niels H.. d. 10. febr. 1754, 74 år, og hustru ... d. 13. juli 1719, Jes Nielssen af Vesterend, d. 7.(2.?) dec. 1772 og hustru Anna, d. □. Lysgrå kalksten, 210 × 160 cm. Slidt tværskrift med reliefversaler i forsænkede bånd, i hjørnerne cirkler med evangelistegn, mellem de øvre et stort englehoved blæsende i to basuner. Op ad skibets nordmur. Samme værksted som nr. 8.

6) 1770'erne. Niels Hansen af Bysted, d. 9. juni 177?, 5? år. og hustru Engeborg Nielses. Lysgrå kalksten, 173 × 103 cm, med reliefversaler i laubærbladramme; opbyggelig indskrift foroven under naiv opstandelse i cirkel; i sviklerne svævende engle. Fra samme værksted som nr. 7. Op ad skibets nordmur.

7) O. 1778. Anna Magdalena Anders, f. 9. juli 1722, d. 15. feb. 1778, og ægtefælle, Anders Christenssen af Krinlum, d. □. Lysgrå kalksten, 183 × 99 cm, med reliefversaler. Tre laurbærbladfelter, opstandelse i den øverste, gravskrift i den midterste og i den nederste opbyggeligt vers. Foran sakristidøren. Sml. nr. 6.

8) O. 1779. Peder Niels....esbø, d. 1. juli 1779, 65 år, og hustru, Maren, d. 1765, ... 59 år. Grå kalksten, 171 × 75 cm. Reliefversaler i forsænkede bånd; evangelistegn i hjørnerne; fladens nederste trediedel ubeskrevet. Op ad skibets nordmur. Sml. nr. 5.

9—11) O. 1835—48. Ingv. Nicolaisen, f. i Ballum 25 jan. 1770, d. smst. 13. dec. 1835. — Herb. Nicolaisen, f. i B. 24. sept. 1770, d. smst. 8. marts 1848. — Anna K. Nicolaisen, f. i B. 4. aug. 1811, d. smst. 23. nov. 1848. Tre ens sandsten med profilkanter og indsatte marmorplader og -ornamenter. Nord for skibet.

Desuden flere mer eller mindre udslidte gravsten. Enkelte støbejernskors.

†*Gravsten*. 1498. [Jørgen Hansen Juel]. »... erligh och welbyrdig Mand ...« til Brinck, som døde den Søndag ... Hvid kalksten, »i Middelgangen op imod

Choret«, »neden for Crucifixet«. Ifølge Blechingberg⁴³ (og efter ham Abildgaard⁴²) lagt over Jørgen Juel til Brinck og hans hustru Bege [Skram til Stovgård], som døde 1498 (sml. †epitaf 1).

†*Begravelser*. Blechingberg⁵ omtaler tre begravelser, en præstebegravelse i koret, en åben begravelse i skibets midtgang tilhørende birkedommer Fischer samt en vest herfor liggende, som Henrich Detlefsen ejede.

Kirkegårdsmonument 1922, over sognets faldne i første verdenskrig.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. *Ballum præstearkiv*: B 1—2. 1774—1861. Libri datici. — Af pakken Bc. 1686—1870. Ældre sager, lægget: 1738—1862. Sager vedr. kirkebygning og kirkegård. — Af pakken Bd 2. 1873—1921. Akter II E J, lægget: J. 1881—1920. Kirchliche Bau-sachen. — D. 1874—1909. Kirkeforstanderskabets forhandlingsprotokol. — H. 1690—1911. Varia. — *Tønder provstearkiv*: af pakken: sager vedr. Ballum sogn I, lægget: 1881—1917. Bausachen, Kirchhof. — Kirkeregnskabsbog 1863—75. — *Lø-Møgeltønder kirkevisitatorium*: 1865—79. Kirkevisitatorsager fra Ballum sogn. — *Schackenberg godsarkiv*: D 38, pakken: Ballum kirkesager. — Pakken: I 39. — Pakken D 4. b. 4—6. — Regnskabsbøger 1654—1730, 1801—1837 og 1838—1931. — Se i øvrigt arkivalier for Tønder provsti i almindelighed p. 932. — *Kronik* 1896 ff. (ved embedet). — Kirkeklokkecirculære af 1918 (NM). — Museumsindberetninger af S. A. Claudi-Hansen o. 1910, Niels Termansen 1922 (prøveafdækning af kalkmalerier) og 1926 (altertavle og -bord), E. Lind 1930, 1931 (afdækning af kalkmalerier) og 1936 (istandsættelse af do.) og Aage Sørensen 1958 (konservering af epitafiemaleri på kobber). — Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Møller og Erik Moltke 1955—56.

Haupt II, 559. — Sognepræst Frederik Blechingbergs Beskrivelse af Ballum Kirke og Sogn 1754 og Oplysninger om hans Slægt. Af Jørgen Swane, i SJyAarb. 1938, p. 77—110. — H. Lorenzen, i Den nordslesvigske Kirke (under red. af H. Hejselbjerg-Paulsen) II, 1948, p. 156 ff.

¹ SJyAarb. 1941, p. 3. ² Diplomatarium Danicum 1. rk. V, nr. 45, 60 og 88, Kirkehist. Saml. 6. rk. I, 32, Ribe Oldemoder p. 34 og 36 f. ³ Kronens Skøder II, 110. ^{3a} Den nordslesvigske Kirke p. 158. ⁴ Schmidt: Kæmpesten p. 334 nr. 3111. ⁵ SJyAarb. 1938, p. 86—96. ⁶ Det er sognet, som bærer navnet Ballum, men dette navn knyttes til de enkelte landsbyers navne. ⁷ LA. Åbenrå. Ribe bispearkiv: arkidiakonats kirkergsk. f. Lø og Møgeltønder hrdr. etc. 1554—1700. ⁸ LA. Åbenrå. Lø og Møgeltønder hrdr.s provstearkiv: 1823—74. Synsprotokoller f. Lø og Møgeltønder hrdr.s provsti. ⁹ LA. Åbenrå. Daler præstearkiv: regnskabsbog 1731—47. ¹⁰ I nordvest kan der have været en tilsvarende kvader, men murværket er forstyrret ved trappehusets opførelse. ¹¹ Ballum præstearkiv: af pk. Bc. 1686—1870 etc., lægget: 1738—1862. ¹² Ballum præstearkiv: B 1—2. 1774—1861. Libri datici. ¹³ Sml. også note 5. ¹⁴ LA. Viborg. Ribe bispearkiv: 1613—20. Ærkedegne Ægidius Lauritsøns regnskabsbog for kirkerne i Lø hrdr. m.v. ¹⁵ Note 12. — Blandt kirkens inventar opregnes 1861 (Schackenberg godsarkiv: rgsk. 1838—1931) 30 skp. nye blyplader støbt af det gamle bly fra den nedrevne søndre tilbygning. ¹⁶ LA. Åbenrå. Carsten Petersens privatarkiv, efter bisp Krage-lunds kopibog i Ribe bispearkiv. ¹⁷ Schackenberg godsarkiv: rgsk. 1654—1730.

¹⁸ Grande, dvs. bymændenes forsamling. ¹⁹ Lø-Møgeltønder kirkevisitatorium: 1865—

79 etc.²⁰ Note 5 og smst. p. 104.²¹ LA. Viborg. Ribe bispearkiv: ærkedegns kirkeregnskabsbog f. Lø, Højer og Tønder hrd. 1628—29.²² Nørlund-Lind: Kalkmalerier p. 309. Ikke omtalt hos Magnus-Petersen.²³ Tønder provstearkiv: af pk. sager vedr. Ballum etc. 1881—1917.²⁴ Ballum præstearkiv: af pk. Bd 2. 1873—1921 etc. lægget: 1881—1920.²⁵ Schackenberg godsarkiv: D 4. b. 4—6.²⁶ Af Haupt og Claudi-Hansen (indb.) omtalt som muligvis tilhørende Møgeltønder.²⁷ Claudi-Hansens indb.²⁸ Schackenberg godsarkiv: D 38, Ballum kirkesager.²⁹ Dagbogen p. 108 f.³⁰ Ifølge Møgeltønder kirkeregnskaber 1733/34 fik guldsmed Wilh. Thimm i Tønder 14 rdl. 32 sk. for kalk og disk til Ballum kirke.³¹ Schackenberg godsarkiv: rgsk. 1801—37; jfr. Peter Michelsen, i Budstikken, 1956, p. 69.³² 1588 fandtes en kalk, som sagdes at være skænket af bisp Iver [I. Munk, Ribe, 1500—36] (LA. Åbenrå. Ribe bispearkiv: korrespondancesager fra Lo hrd. 1575—1765).³³ Notits 1654; note 17.³⁴ 1619 færdigede smeden jerntøjet til »Stelmesse Klocken« (note 14); 1811 omtales to små metalklokker el. såkaldte »Stilmeser« (note 31) og atter 1866 (Schackenberg godsarkiv: rgsk. 1838—1931).³⁵ Note 5; jfr. 1807 (note 31).³⁶ Schackenberg godsarkiv: rgsk. 1838—1931.³⁷ Note 9, jfr. note 5.³⁸ Gengivet i præsteindb. i SJyAarb. 1938, p. 91.³⁹ Jfr. Haupt: »Bemalt nur die Engel unter den Ecken, die Schriften und die Ecksäulen«. ⁴⁰ Jfr. regnskabet for 1733 (note 9) og præsteindb. (SJyAarb. 1938, p. 93 og 96), ifølge hvilken det ene pulpitur var forbeholdt mændene, det andet kvinderne, og hvert havde egen trappe.⁴¹ SJyAarb. 1938, p. 110.⁴² Dagbogen p. 109.⁴³ Note 5, jfr. smst. p. 108.⁴⁴ Danske Sagn III, 1931, p. 286, nr. 1288 gengiver det vidtløftige, billedforklarende sagn vedr. denne sten, om enken, der fra morgen til aften skar tre agre byg for at frelse sin søn fra galgen.